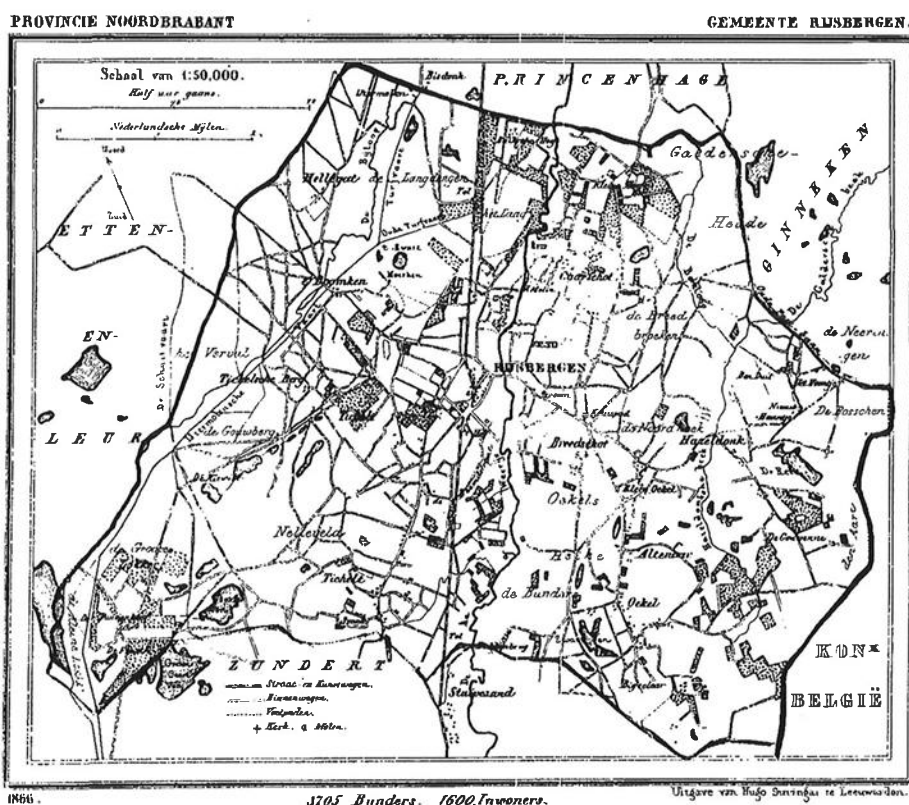

EEN URNENVELD BIJ RIJSBERGEN, ONTDEKT IN 1811

J.H. Verhagen

Afb. 1
Plattegrond van de gemeente Rijsbergen in
de negentiende eeuw
(KUB, Brabant-Collectie).

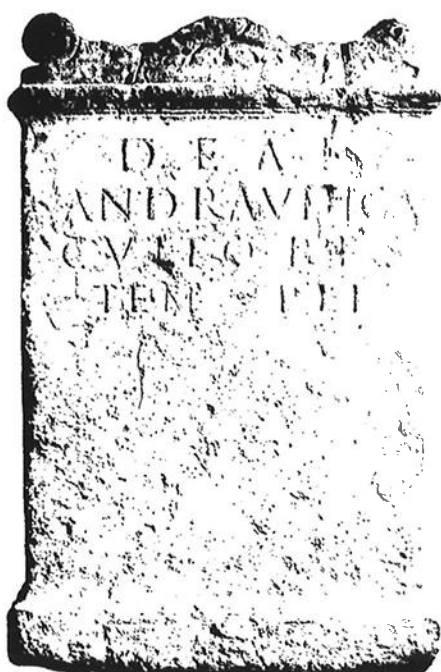
De altaarsteen van de Dea Sandraudiga, die op 15 november 1812 bij de aanleg van de 'Napoleonsweg' van Antwerpen naar Breda werd ontdekt op de Tiggeltakker in de gemeente Rijsbergen, heeft destijds, zowel in Nederland als in België, veel aandacht getrokken en heel wat pennen in beweging gebracht. Het was dan ook een opvallende vondst, die veel meer tot de verbeelding sprak dan de urnen die bij de werkzaamheden aan de weg op een andere plaats in dezelfde gemeente voor de dag waren gekomen. Over de Dea Sandraudiga verschenen lange verhandelingen, vooral van de hand van taalkundigen; aan de urnenvondsten werden slechts enkele regeltjes gewijd die blijkbaar onopgemerkt bleven, want in de archeologische literatuur wordt nergens melding gemaakt van een urnenveld dat in die tijd zou zijn ontdekt. Aan de hand van twee summiere, eigentijdse vermeldingen, gecombineerd met gegevens uit andere bron, is het echter mogelijk gebleken vrij nauwkeurig de plaats te bepalen waar in de jaren 1811 en 1812 in Rijsbergen urnen zijn gevonden.

'Eenige urnen van gedroogde aarde'

In de collectie Cuypers van Velthoven in het Rijksarchief in de Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch bevinden zich de concepten van twee niet-geadresseerde en

Afb. 2

De altaarsteen van de Dea Sandraudiga, die op 15 november 1812 bij de aanleg van de 'Napoleonsweg' van Antwerpen naar Breda werd ontdekt op de Tiggeltakker in de gemeente Rijsbergen

1 Concept van brieven van N.N. aan N.N., Rijksarchief van Noord-Brabant (RANB), Collectie Cuypers van Velthoven, no. 1692.

2 In de slechts zeer ten dele bewaard gebleven 'Bestuursarchieven van het arrondissement Breda van het departement der Twee Nethen' in het RANB is geen correspondentie met maire Floren aanwezig.

3 Een afschrift van dit artikel bevindt zich in het RANB, Collectie Cuypers van Velthoven, No. 3707.

4 J.W.A. Gommers, *Beschrijving van Rijsbergen* (z.p., 1909), p. 316, noot 1.

5 In het archief van de gemeente Rijsbergen bevinden zich vrijwel geen stukken die betrekking hebben op de aanleg van de weg. Ook Gommers besteedt er, waarschijnlijk wegens gebrek aan gegevens, in zijn publikaties over het dorp geen aandacht aan.

niet-ondertekende brieven die ongetwijfeld afkomstig zijn uit het archief van de gemeente Rijsbergen.¹ De bekende negentiende-eeuwse verzamelaar van archiefstukken Prosper Cuypers van Velthoven zal ze hebben gekregen of geleend en is ze daarna 'vergeten' te retourneren. De eerste brief, die geschreven moet zijn kort na de ontdekking van de altaarsteen, bevat een bondig verslag van de vondst. In de tweede, gedateerd 9 december 1812, geeft de schrijver uitvoerig antwoord op een aantal aan hem gestelde vragen aangaande de Dea Sandraudiga. Als toegift schrijft hij in de marge van deze brief: 'Ik acht het niet ongeschikt hier bij te voegen dat eenige maanden geleden in dezelve streek omtrent drie quartier uurs nader aan de stad eenige urnen van gedroogde aarde gedeeltelijk met asch gevuld onder eene hoogte in de heide gevonden zijn, doch allen welken door de arbeiders die waanden daarin geld te zullen vinden in stukken zijn geslagen geworden. De vorm dezer potten was volmaakt gelijk aan die welken men bij oudheidkundigen als Romeinsch werk beschreven vindt.' Uit de tekst van de brieven is op te maken dat ze zijn geschreven door P.J. Floren, die toen maire was van Rijsbergen, en dat ze zijn gericht aan een van zijn superieuren, mogelijk de sous-préfet van het Département van de Twee Nethen te Breda.²

De tweede vermelding van urnenvondsten onder Rijsbergen dateert uit 1813. In dat jaar verscheen in de *Almanach du département des deux Nethes* een ongesigneerd artikel, getiteld: 'Note sur la découverte d'un Monument antique dans l'arrondissement de Bréda'.³ Voor ons doel is alleen de laatste alinea uit dit bericht van belang. Ze luidt (in vertaling): 'De aanleg van de weg van Antwerpen naar Breda heeft bovendien geleid tot de ontdekking van enige crematie-urnen: vier ervan zijn in 1811 gevonden, waarvan er een is geplaatst in het kabinet van de heer Gasprolé te Antwerpen.'

Deze mededeling wordt jaren later bevestigd en aangevuld door J.W.A. Gommers in zijn *Beschrijving van Rijsbergen*, waar hij zegt: 'Blijkens eenen catalogus van antiquiteiten uit de verzameling van Hélène Herry in 1848 te Antwerpen verkocht, bevond zich daaronder eene lijkurne van zwarte aarde, die in 1811 onder Rijsbergen langs de weg van Breda naar Antwerpen tegelijk met drie andere urnen gevonden was.'

De urnen waarover Floren spreekt, waren 'eenige maanden geleden' gevonden, vermoedelijk dus in 1812. De 'Note' zegt dat er vier, mogelijk vrij gave, urnen zijn ontdekt in 1811. Van de overige waarvan in dit bericht melding wordt gemaakt, weten we niet of ze ook in dat jaar of in 1812 voor de dag zijn gekomen.

Het is duidelijk dat de urnen in de loop van een aantal maanden zijn gevonden. Dit betekent echter niet dat ze ook op geheel verschillende plaatsen zijn opgegraven en dat er dus sprake moet zijn van meer dan één urnenveld. De verklaring is dat gedurende lange tijd, maar op dezelfde plaats, zand is afgegraven voor de nieuwe weg.

'Hoogte in de heide'

In het ten noorden van Rijsbergen gelegen Princenhage, nu een deel van Breda, werd in mei 1811 begonnen met de aanleg van de weg. Vermoedelijk zullen de werkzaamheden op het grondgebied van Rijsbergen, te beginnen bij de grens met Princenhage, rond dezelfde tijd zijn begonnen.⁵ Pas in december 1812 werd de grens met de gemeente Zundert bereikt. Voor de bedding van de weg was wit zand nodig. Dit werd waar mogelijk in de onmiddellijke nabijheid van de weg afgegraven op de door het gouvernement onteigende percelen. Het winnen van zand op de Tiggeltakker voor de bedding van de daar toch hooggelegen weg - zo lezen we in de brief van Floren - was de aanleiding geweest voor het doen van de Romeinse vondsten. Voor het gedeelte van de weg tussen de oude bouwlanden ten noorden van het dorp Rijsbergen en Fort Oranje moest het benodigde zand

echter van ver worden aangevoerd.⁶ Dit stuk loopt door uitgeveend terrein, vroeger 'Moeren van Houten' geheten, nu 'Het Laag' (afb. 3). Op de geomorfologische kaart staat dit weggedeelte aangegeven als 'dijk of soortgelijk kunstwerk met hoogteverschil van $1/2-1\frac{1}{2}$ meter'.⁷

Voor het op hoogte brengen van de zestien meter brede weg over een afstand van 850 meter door dit lage gebied is een zeer grote hoeveelheid zand nodig geweest, dat met paard en kar moest worden aangevoerd. Waar is dit zand vandaan gehaald? Floren geeft een duidelijke aanwijzing, wanneer hij zegt dat de urnen werden gevonden bij het afgraven van een hoogte in de heide, gelegen op 'omtrent drie kwartier nader aan de stad'. Dat wil dus zeggen: op drie kwartier afstand van de vindplaats van de altaarsteen in de richting van Breda. De steen van de Dea Sandraudiga werd gevonden op een punt ongeveer 250 meter ten noorden van de grens met Zundert, daar waar nu het restaurant Napoleon staat. Als we voor de afstand van 'omtrent drie kwartier' vier-en-een-halve kilometer rekenen, dan komen we uit op een punt even ten noorden van 'Het Laag', bij camping Fort Oranje.

Ook dit is echter geen hooggelegen gebied, althans tegenwoordig niet. Op de topografische kaarten uit de negentiende en de twintigste eeuw zoeken we hier tevergeefs naar een terreinverheffing. De historisch-geografische kaart van J. Renes, die een reconstructie geeft van het natuurlijk substraat ten tijde van de ontginning in circa 1000 na Christus, duidt het gebied van en rond Fort Oranje als onbewoonbaar aan: het was bedekt met moerassen en venen.⁸ Hetzelfde zien we op figuur 11 van de bijlagen bij *R.A.A.P. Rapport 13. De Weerij's*.⁹ De conclusies van de samenstellers van deze kaarten zijn, behalve op archivalische, archeologische, topografische en toponymische gegevens, vooral gebaseerd op het huidige grondwaterpeil van een gebied.

Op de Brabantse zandgronden hoeven we in terrein dat rond het jaar 1000 (nog) onbewoonbaar was, echter beslist geen urnenveld met de bijbehorende nederzetting uit de IJzertijd te zoeken. Deze lagen immers zonder uitzondering op hoge, droge plaatsen.

Toch moet hier de 'hoogte in de heide' met het urnenveld hebben gelegen. Dat de landschappelijke situatie, zeker in een deel van dit gebied, ooit anders is geweest, mogen we wellicht al opmaken uit het feit dat Ferdinand van Oostenrijk in 1637 deze lokatie uitkoos om er een groot legerkamp in te richten van waaruit hij de omsingeling van de stad Breda door Frederik Hendrik hoopte te kunnen doorbreken. Gelukkig weten we uit een andere bron met zekerheid dat althans een deel van deze streek niet altijd zo laag en vlak is geweest als nu het geval is.

Stoffelenberg

Juist in dit gebied, tussen de grens met Princenhage (nu Breda) en 'Het Laag', heeft van 1607 tot 1730 een grenskwestie gespeeld tussen de dorpen Rijsbergen en Hage (Princenhage). De verwickelingen die ermee gepaard gingen, zijn uitvoerig beschreven in een artikel van H. Dirven en K. Leenders, verschenen in het tijdschrift *Hage*.¹⁰ In deze publikatie wordt ruime aandacht besteed aan een kaart die in 1690 op last van de bestuurders van Hage werd vervaardigd door de Antwerpse landmeter J.F. Herrebertus: de *Caerte Figuratief van de limiete tusse De Haegh en Rijsberghen*.¹¹ Op deze kaart zien we dat ten noorden van 'Het Laag', op een rij van west naar oost, vier met name genoemde 'bergen' lagen (afb. 3). Mogelijk waren dit geen solitaire heuvels, maar toppen in een dekzandrug. Een van de heuvels, de Stoffelenberg, lag even ten westen van de oude baan van Breda naar Antwerpen. De nieuwe verbinding zou in 1811 worden aangelegd tussen de oude weg en de heuvel in. Dirven en Leenders situeren de Stoffelenberg ongeveer op de plaats waar nu aan de oostkant van Fort Oranje het hoofdgebouw van de

6 Fort Oranje was in 1637, tijdens de belegering van Breda door Frederik Hendrik, de legerplaats van de Kardinaal Infant Ferdinand van Oostenrijk, die van hieruit vergeefs probeerde de omsingeling van de stad te doorbreken. Het gebied kreeg later de naam 'Fort Oranje'. Nu is het de naam van de daargelegen camping.

7 *Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000. Blad 50* (Tilburg, 1981).

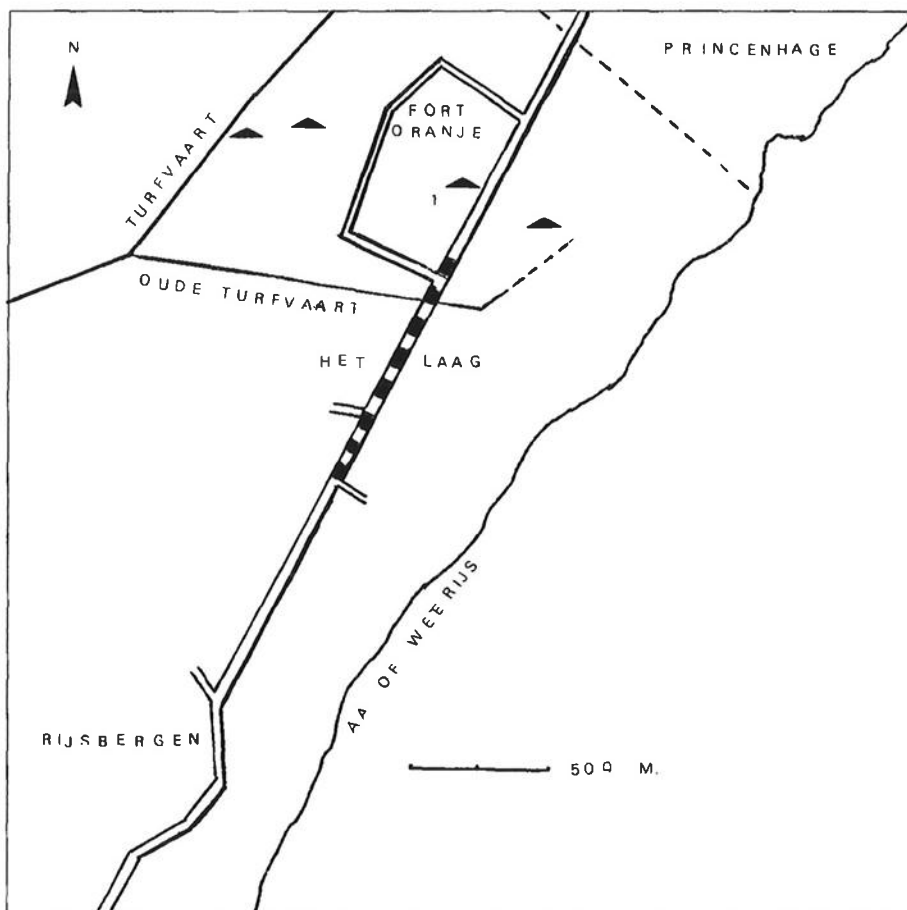
8 J. Renes, *Een reconstructie van Westelijk Noord-Brabant ten tijde van ontginning* (Wageningen, z.j.). Blad 4, 'Natuurlijk substraat ten tijde van de ontginning'. Interne mededeling 66.

9 R.R. Datema, *R.A.A.P. Rapport 13. De Weerij's. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering* (z.p., 1988). Figuur 11, 'Bewoonbare gebieden ca. 1000 na Chr. Naar: Chr. de Bont (Stiboka)'.
10 H. Dirven en K. Leenders, 'De gemeentegrens van Rijsbergen en Princenhage (nu Breda) of De Limiete tusse Haeghe en Rijsberghen', in: *Hage, Geschiedenis van Princenhage en Prinsenbeek*, 8 (1973), 4-39.

11 Deze kaart, een gekleurde pentekening op perkament, berust in het Breda's Museum.

Afb. 3

De ligging van de vier heuvels in de nabijheid van Fort Oranje. Schematische interpretatie van de 'Caerte Figuratief van de limiete tusse De Haegh en Rijsberghen' van J. F. Herrebertus uit 1690 (tekening J. Verhagen).

▲▲ Heuvels aangegeven op de kaart van Herrebertus.

1 De Stoffelenberg

▣▣ Verhoogd gedeelte van de weg.

camping staat. De coördinaten van dit punt zijn: 108,35 x 394,30 (Blad 50A). De onmiddellijk naast de weg gelegen Stoffelenberg was ongetwijfeld de door Floren bedoelde hoogte, of maakte er althans deel van uit. Op deze plaats en in de wijde omgeving ervan zal in 1811, maar ook nog in 1812 toen men al veel verder naar het zuiden aan het werk was, het voor de weg benodigde zand zijn afgegraven, en hier zullen dus de urnen zijn ontdekt.

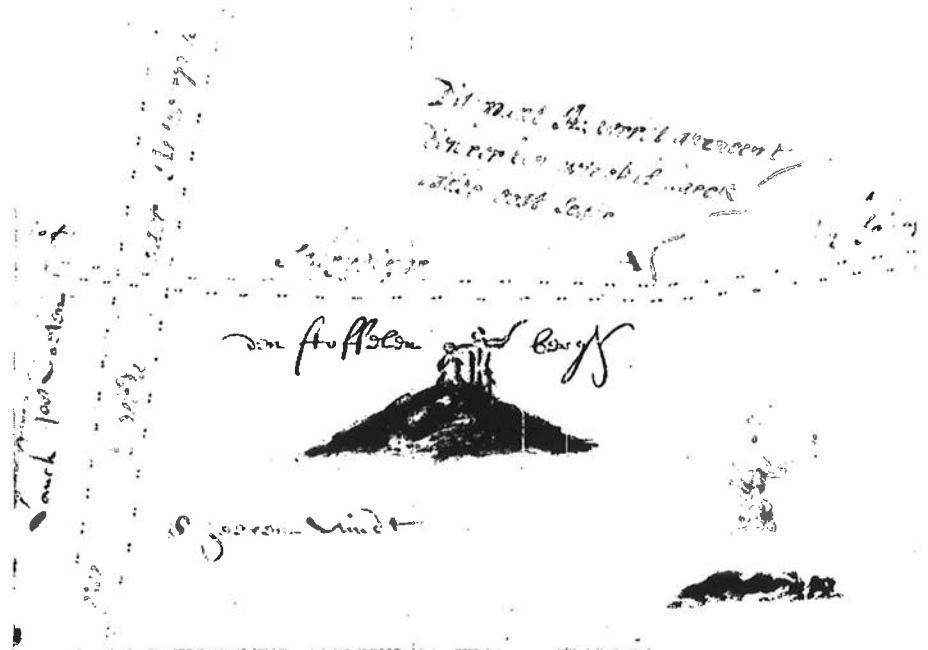
Landmeter Herrebertus geeft op zijn *Caerte Figuratief* detailtekeningetjes van de vier heuvels. Drie ervan zijn vrij vlak, de Stoffelenberg is hoger en steiler dan de andere. Boven op deze 'berg' zien we twee menselijke figuurtjes (afb. 4). Ze beelden een gebeurtenis uit die lang vóór de tijd van de tekenaar had plaatsgevonden, maar die blijkbaar nog in de herinnering voortleefde: de executie door onthoofding van een zekere Stoffel, die onder Rijsbergen een misdaad had begaan.¹² Het vonnis was uitgesproken door de schepenen van Breda en werd waarschijnlijk voltrokken door de scherprechter van die stad. Het lijk werd daarna op een rad gelegd tot het geheel was vergaan. De heuvel werd later naar de onfortuinlijke misdadiger de 'Stoffelenberg' genoemd.

Hebben we hier weer een voorbeeld van een galgenberg die van oorsprong een grafheuvel was? Het is in elk geval opmerkelijk dat Herrebertus deze heuvel anders tekent dan de overige drie. Dat hij inderdaad een vrij steile helling had, blijkt uit de verklaring in 1654 afgelegd door de 63-jarige Jacob Willems, die het verhaal door zijn grootvader had horen vertellen dat de misdadiger werd '(...) onthoofd in sulcker voegen dattet hoeft bijnaer van den voors. bergh rolde.'

12 De gegevens over de terechtstelling van Stoffel zijn ontleend aan: Chr. Buiks, 'Oude veldnamen en archeologie in de Baronie van Breda', in: *Mededelingenblad van de Heemkundekring Oosterhout*, 16 (1992), 1772-1773.

Afb. 4

Detail van de 'Caerte Figuratief van de limiete tussche De Haegh en Rijsberghen' van J.F. Herrebertus. Het zuiden ligt boven. In het midden zien we de terechtstelling van Stoffel op de naar hem genoemde heuvel. Links (ten oosten) van de Stoffelenberg loopt de oude weg, de 'Baen van Breda naar Antwerpen'. Uit het feit dat de Stoffelenberg is gesitueerd ten noorden van 'De limietscheijdinge (...) tusschen de Haegh en Rijsberghen' blijkt dat de heuvel tot het grondgebied van Hage werd gerekend. Rechts onder is een van de twee op de kaart afgebeelde landmeters in actie. Misschien moet het figuurtje Herrebertus zelf voorstellen (Breda's Museum/repro: E. Waagenaar).

Grafheuvel of urnenveld?

Uit de weinige gegevens die we over de gevonden urnen hebben, is het niet met zekerheid op te maken of ze afkomstig zijn uit een grafheuvel, een urnenveld of beide. Burgemeester Floren, die de restanten van de stukgeslagen urnen moet hebben gezien en die ook over gepubliceerd vergelijkingsmateriaal zal hebben beschikt, schrijft dat de vorm van de potten 'volmaakt gelijk (was) aan die welke men bij de oudheidkundigen als Romeinsch werk beschreven vindt.' In zijn tijd en nog lang daarna, beschouwde men goedgevormde, gladwandige urnen, zoals die voorkomen in urnenvelden, als 'Romeinsch'. Grof aardewerk, dat zowel in urnenvelden als in grafheuvels wordt aangetroffen, werd voor 'Germaansch' gehouden. Met het nodige voorbehoud, zouden we uit de woorden van Floren dus kunnen concluderen dat het om aardewerk uit de Late Bronstijd of de Vroege of Midden-IJzertijd gaat. Ook de 'lijkurn van zwarte aarde', die in 1811 samen met drie andere langs de weg was gevonden en die in 1848 weer opduikt, lijkt eerder afkomstig te zijn uit een urnenveld dan uit een grafheuvel.

Dat we met de Stoffelenberg een grafheuvel zouden hebben gevonden, is misschien ook wel te mooi om waar te zijn. Het zou immers de enige zijn in West-Brabant buiten de gemeenten Baarle-Nassau en Alphen en Riel. Maar ook een 'nieuw' urnenveld is een interessante ontdekking, want ook aan dit soort overblijfselen uit de prehistorie is West-Brabant bepaald niet rijk. Hoeveel urnen er in totaal zijn gevonden is onmogelijk te zeggen: zowel de 'Note' als Floren spreken over 'enige' exemplaren. Het is vrijwel uitgesloten dat een onderzoek ter plaatse nog nieuwe gegevens zou opleveren: Fort Oranje is volgens de *Bodemkaart* geheel vergraven.¹³

13 *Bodemkaart van Nederland 1:50.000. Blad 50 West, Tilburg*. Herziene uitgave 1983.